

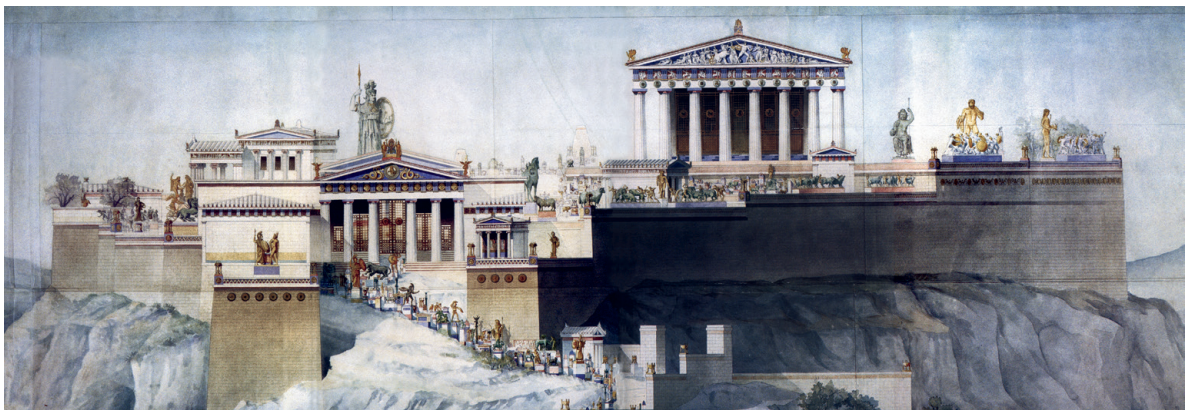
HOOFDSTUK 1 SOCRATES EN PLATO

1. DE HISTORISCHE CONTEXT

Het leven van Socrates en Plato valt samen met een voor de stad Athene moeilijke periode: de Peloponnesische Oorlog (431-404 v.Chr.). Deze oorlog werd gevoerd door de twee Griekse supermachten Sparta en Athene met hun respectievelijke bondgenoten. In de tweede helft van de vijfde eeuw v.Chr. was het onderlinge wantrouwen tussen de twee belangrijkste stadstaten (πόλεις) toegenomen. Elk vreesde dat de ander de hegemonie over Griekenland zou krijgen. Dit wantrouwen leidde uiteindelijk tot de Peloponnesische oorlog. De oorlog liep uit op een totaal fiasco voor Athene. Niet alleen dolf Athene in militair opzicht het onderspit en werd de vloot, het machtigste wapen van Athene, door de Spartanen volledig vernietigd, maar ook door andere gebeurtenissen had de stad het zwaar te verduren. Zo brak in 429 een pestepidemie in Athene uit, die vele slachtoffers onder de burgerbevolking maakte. Eén van hen was Pericles, de grote staatsman die vanaf ca. 460 zo'n dertig jaar lang het politieke toneel in Athene had beheerst. Onder zijn bezielende leiding bereikte Athene het toppunt van haar macht. Een andere ramp tijdens deze oorlog was Athenes inmenging in een conflict tussen twee steden op Sicilië, Syracuse en Segesta. Sommige Atheense politici zagen hierin een kans voor Athene om haar macht naar

het Westen uit te breiden. Bovendien lag hierin voor henzelf de mogelijkheid zich populariteit te verwerven. Eén van hen was Alcibiades, een zeer ambitieuze en briljante politicus, een van de hoofdpersonen van het *Symposium* van Plato. Mede op zijn voorspraak besloot het Atheense volk de hulp die Segesta vroeg te geven. Een machtige vloot werd eropuit gestuurd met Alcibiades als een van de aanvoerders. Deze expeditie staat bekend als het Siciliaanse avontuur en speelde zich af in de jaren 415-413. Hoofddoel was de inname van de machtige stad Syracuse. Kort na het vertrek van de expeditie was in Athene tegen Alcibiades door zijn politieke tegenstanders een aanklacht wegens heiligschennis ingediend. Toen hij door het Atheense staatschip werd opgehaald, vluchtte hij en liep hij over naar de Spartanen. Op zijn advies kwam Sparta de stad Syracuse te hulp. Het Siciliaanse avontuur eindigde voor de Atheners in een catastrofe: bijna niemand keerde naar Athene terug.

Athene had nu geen reserves meer; de bevolking raakte verdeeld over de vraag wie de schuld had. Er waren mensen die de schuld aan de democratie gaven. De ontreddering was zó groot dat het de anti-democraten lukte tijdelijk de macht te grijpen.

1.1. Een reconstructieschildering van de Acropolis van M. Lambert uit 1877.

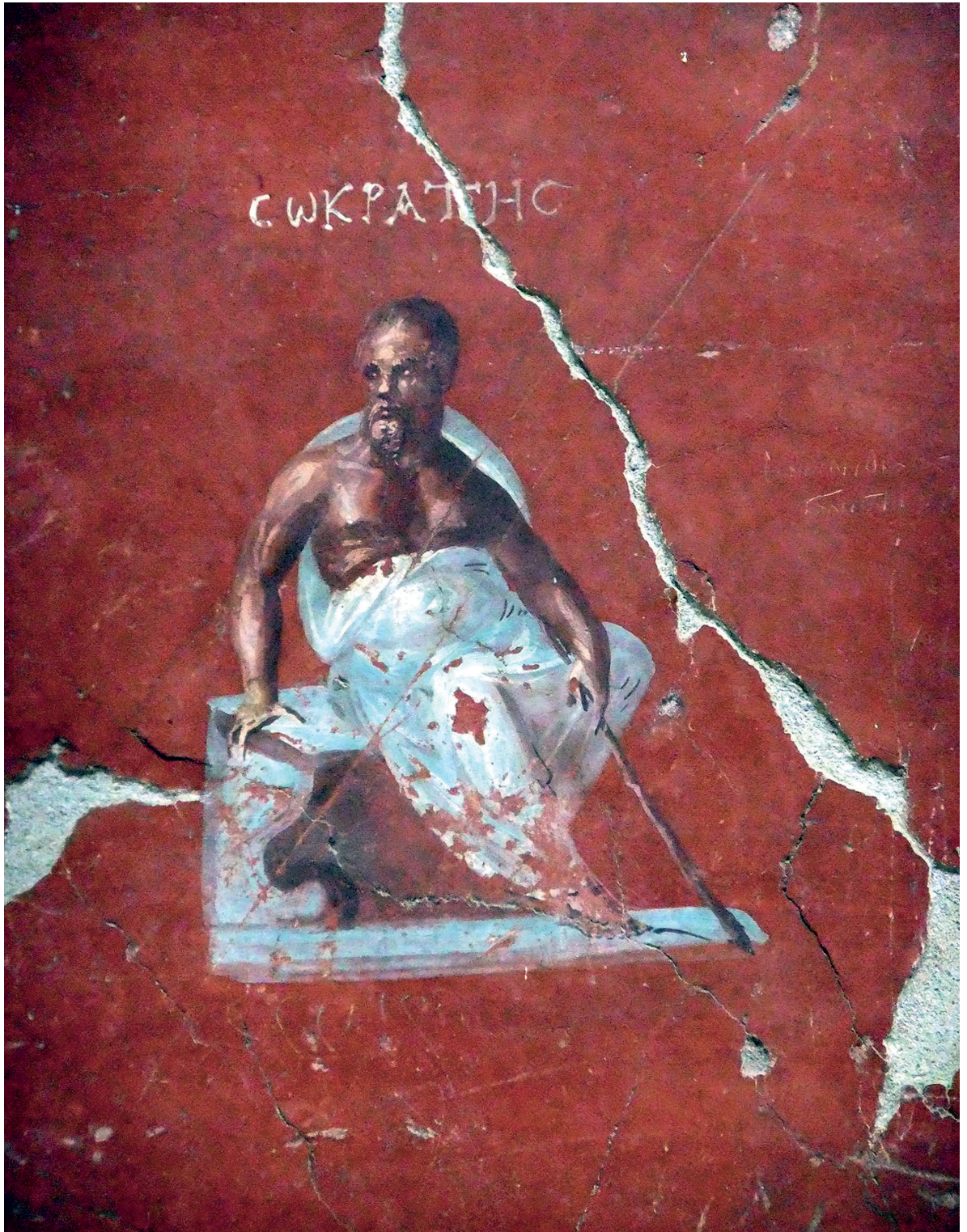
1.2. Roeiers op een trireme. Een reliëf uit 410-400 v. Chr.

In het voorjaar van 404 capituleerde Athene. De vredesvoorwaarden die de Spartanen dicteerden, waren voor Athene vernederend en zorgden ervoor dat de macht van de stad gebroken was en het zeker tien jaar zou duren voor er sprake was van enig herstel. De Spartanen stelden in Athene een oligarchisch bewind aan, dat uiteraard pro-Spartaans was. Deze regering werd de Dertig (οἱ τριάκοντα) genoemd, omdat hij bestond uit dertig vooraanstaande oligarchische, anti-democratische Atheners, waartoe ook Critias, een neef van de moeder van de filosoof Plato, behoorde. Een aparte commissie van tien man kreeg toezicht over de haven Piraeus; tot deze 'Tien' behoorde Charmides, een broer van Plato's moeder. Dit nieuwe regime stelde aanvankelijk orde op zaken, maar toen het verzet van de democraten het de Dertig moeilijk maakte, ging het over tot een terreurbewind. Ze executeerden burgers uit angst of om beslag te kunnen leggen op hun bezittingen. De schattingen van het aantal burgers dat omkwam verschillen, maar een aantal van 1500 slachtoffers lijkt realistisch. De verschrikkelijke terreur wakkerde het democratische verzet aan. De democraten wisten een gedeelte van Piraeus te bezetten en ondanks de steun van de Spartanen

werden de Dertig verslagen, waarbij Critias en Charmides sneuvelden. De democratie werd in 403 hersteld en een algehele amnestie werd afgekondigd. Alleen de Dertig en de commissie van Tien werden uitgesloten.

1.3. Een reconstructieaquarel van de toegangspoort tot de Akropolis door L.F. Boitte uit de 19e eeuw.

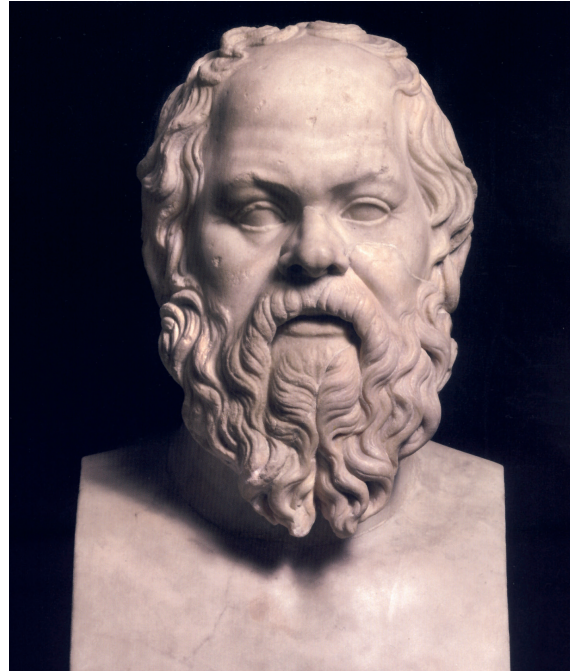

1.4. Socrates op een muurschildering in een woonhuis in Ephesus (West-Turkije), 1e eeuw n.Chr.

2. SOCRATES' LEVEN

Socrates moet ca. 470 geboren zijn en het staat vast dat hij in 399 door een jury veroordeeld werd tot het drinken van de gifbeker en stierf. Socrates kwam uit de stadsdeme Alopeke en was de zoon van Sophroniscus, een steenbewerker of beeldhouwer. Aangezien het beroep van de vader vaak overging op de zoon, komen wij in de oudheid al het verhaal tegen dat Socrates zelf begonnen is als steenhouwer en pas later is 'overgelopen' naar meer intellectuele bezigheden. Zo weet Pausanias uit de 2de eeuw n.Chr. in zijn beschrijving van de Acropolis te melden dat er vlak bij de Propylaeën een beeld van Hermes Propylaeus en een van de Chariten stonden, waarvan men zei dat 'Socrates, zoon van Sophroniscus' ze had gemaakt. Wat daarvan waar is, is niet duidelijk, maar Socrates kwam in ieder geval uit een milieu van ontwikkelde ambachtslieden. Zijn moeder was Phaenarete, van wie Socrates zelf zegt dat zij een goede vroedvrouw was, die van wanten wist.

In de *Apologia* laat Plato Socrates spreken over zijn verwaarlozing van de belangen van zijn gezin, met een grote armoede als gevolg. Een indruk van

1.6. Socrates. Romeinse kopie van een Grieks origineel uit de 4e eeuw v.Chr.

wat dat betekent, geeft Xenophon in de *Oeconomicus*, waarin Socrates op de vraag hoeveel zijn bezit waard is, antwoordt: 'Als ik een goede koper tegen het lijf loop, dan denk ik dat al mijn bezittingen met inbegrip van mijn huis heel gemakkelijk vijf mnaï (= 500 drachmen; 1 drachme gold als dagloon in die tijd) zouden opbrengen.' In die armoede van Socrates lijkt overigens een ontwikkeling geweest te zijn, omdat hij in 424 nog als zwaar-bewapende hopliet dienst deed, en hoplieten gerecrueteerd werden uit de middelste inkomensklasse en niet uit de laagste.

Afgezien van een paar veldtochten buiten Athene die hij als soldaat meemaakte, bleef Socrates zijn hele leven in Athene. Hij moet een opvallende verschijning zijn geweest. Hij gold als een lelijke man: hij had enigszins uitpuilende ogen, een platte neus met grote neusgaten en een grote mond met dikke lippen. Alcibiades, die een volgeling van Socrates werd, vergelijkt hem dan ook in het *Symposium* met een sileen en een sater! Hij leefde meer buitenshuis op straat dan in huis bij zijn vrouw Xanthippe. Hij was veel te vinden op

1.5. Drie Chariten. Reliëf dat waarschijnlijk teruggaat op het beeld bij de Propylaeën dat volgens Pausanias door Socrates werd vervaardigd, 1ste eeuw v.Chr.

1.7. Socrates en Xanthippe. Ets van Otto van Veen uit 1607.

de agora in Athene en in sportscholen. Hier knoopte hij met allerlei mensen, jong en oud, gesprekken (δίαλογοι) aan om hen aan de tand te voelen. Niets is karakteristieker voor Socrates dan praten en gesprekken voeren, en niets is karakteristieker voor zijn praten dan het stellen van vragen. Dat was voor hem filosoferen: het stellen van vragen en het analyseren van antwoorden om aan te

tonen dat veel kennis die mensen denken te bezitten geen echte kennis is. Voor deze gesprekken vroeg hij geen geld. Ironisch zegt hij hierover, dat hij ook geen geld kón vragen, omdat het enige wat hij wist was dat hij niets wist.

Toen Socrates in 399 stierf had hij drie zoons. Zijn vrouw Xanthippe had de naam 'de lastigste van alle vrouwen' te zijn. De schrijver Xenophon laat Socrates in zijn *Symposium* zeggen dat hij Xanthippe tot vrouw had genomen omdat, als het hem zou lukken haar onder de duim te krijgen, hij geen enkele moeite zou hebben met de omgang met andere mensen. De lastigheid van Xanthippe is spreekwoordelijk geworden, maar men is het erover eens, dat wij deze verhalen over haar met een flinke korrel zout moeten nemen.

Socrates' optreden

Socrates nam weinig deel aan het openbare en politieke leven van zijn stad. Hij had andere, in zijn ogen belangrijkere dingen te doen. In de *Apologia* van Plato, de redevoering die Socrates volgens Plato ten overstaan van de jury heeft gehouden om zichzelf te verdedigen, vertelt Socrates welke gebeurtenis zo'n beslissende invloed op zijn leven heeft gehad. Een nogal fanatieke aanhanger van Socrates vroeg eens het orakel van Delphi of er iemand wijzer was dan Socrates. Het antwoord

1.8. Apollo (rechts) als orakelgod in zijn tempel op een roodfigurige vaas uit ca. 450 v.Chr. Links en rechts van hem zijn drievooten afgebeeld, en vóór hem staat de 'navel' en een priester.

van de Pythia, de priesteres van Apollo, luidde: ‘Niemand is wijzer dan Socrates’. Aanvankelijk wist Socrates zich met deze uitspraak geen raad. Enerzijds moest het orakel wel waar zijn, want het was afkomstig van een god. Anderzijds was Socrates ervan overtuigd dat hij geen wijs man was. Om te achterhalen wat de god met de uitspraak eigenlijk bedoelde, ging hij naar mensen in Athene, die voor geleerd en kundig doorgingen, zoals politici en dichters en voelde hen aan de tand. Maar steeds bleek, dat zij meenden iets te weten, maar in feite niets wisten. Tenslotte wendde Socrates zich tot de handarbeiders. Zij kwamen er nog het beste af. Zij beschikten namelijk wel over een zekere vakbekwaamheid, maar leden aan het euvel, dat zij op grond van hun kennis dachten ook andere dingen te weten.

Na dit onderzoek moest Socrates concluderen, dat het orakel gelijk had. Zijn wijsheid bestaat er in, dat hij weet dat hij ten aanzien van kennis niets voorstelt, terwijl anderen ervan overtuigd zijn iets te weten, ook al weten zij niets. Hij wil dit inzicht, dat het weten van de mens zo goed als niets betekent, onder de mensen uitdragen, zowel onder burgers als vreemdelingen.

De positie van Socrates in Athene

Gesprekken als in het voorafgaande beschreven, werden Socrates in Athene niet in dank afgenomen. Het schijnweten van vele Atheners werd daarin namelijk aan de kaak gesteld. De gesprekken zullen vaak in de tegenwoordigheid van voornamelijk zonen van gegoede families gevoerd zijn. Zij hadden immers de meeste vrije tijd. Geïnspireerd door Socrates' optreden namen zij het gedrag van hem over en ze wekten met hun eigenwijze houding bij de gezagsdragers en hun ouders ergernis op. Zo werd Socrates door de ouderen steeds meer als een gevaar beschouwd, omdat hij de jeugd in hun ogen tot gezagsondermijning aanzette. Bovendien werd hem kwalijk genomen dat hij politiek weinig actief was. Het democratisch bestel in Athene verwachtte in principe wel dat iedere burger tijd aan het bestuur van

1.9. Socrates en zijn daimonion. Schilderij van Eugène Delacroix uit ca. 1840.

de stad besteedde. Socrates gaf als reden op dat juist de gesprekken die hij voerde in het belang van zijn medeburgers hem weinig tijd overlieten voor de burgerplicht. Maar ook, zo zegt Socrates in Plato's *Apologie*, zijn innerlijke stem, die hij zijn *daimonion* (δαίμόνιον) noemde en waarop hij zich vaak beriep, ontraadde hem politiek actief te zijn. Behalve deze omstandigheden maakte ook het feit hem verdacht dat sommige door de Atheense democraten gehate figuren als Alcibiades en Critias vaak in Socrates' gezelschap gezien waren en als zijn leerlingen beschouwd werden. Hun opportunistische en immorele gedrag werd toegeschreven aan hun contact met Socrates en de verderfelijke gevolgen van zijn onderwijs. Over die zogenaamde leerlingen merkte Socrates ironisch op: 'Ik weet dat ik niets weet, hoe kan ik dan ooit iemands leermeester zijn?' Men kan zich voorstellen, dat Socrates' politieke onafhankelijkheid en kritische stellingname met argwaan werden bekeken door het democratisch regime, dat zich na de nederlaag tegen Sparta in de Peloponnesische oorlog toch al niet zo machtig voelde.

Socrates' proces en vonnis

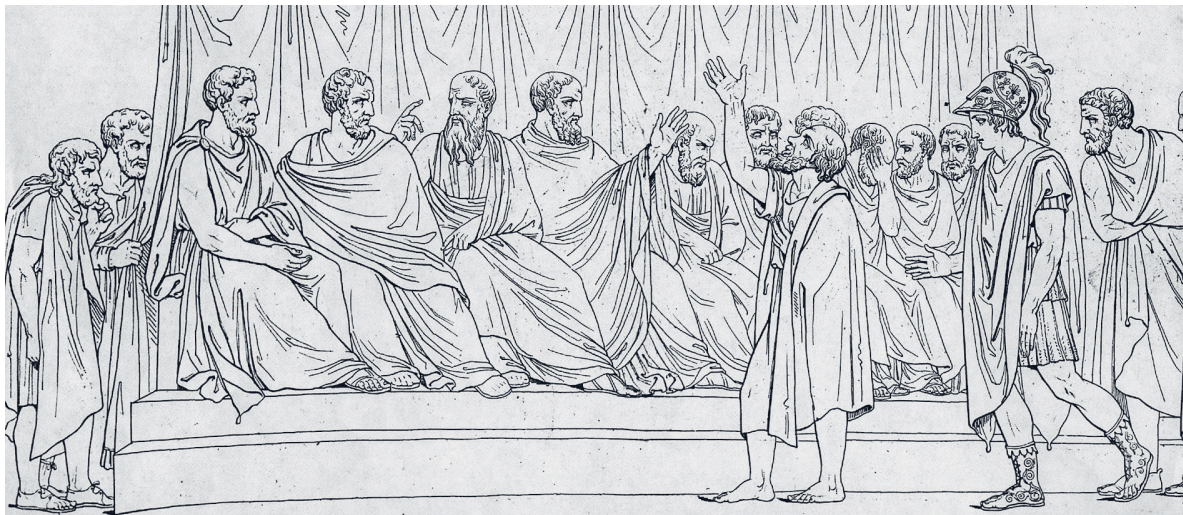
In 399 v.Chr., enkele jaren na de Peloponnesische Oorlog, werd Socrates ervan beschuldigd een vrijdenker te zijn op godsdienstig gebied en een slechte invloed te hebben op de jeugd. De formele aanklacht, geciteerd door Diogenes Laërtius, een biograaf van filosofen uit de derde eeuw n.Chr., luidde:

‘Meletus, zoon van Meletus, uit <de deme> Pitthus heeft de volgende openbare aanklacht ingediend (en onder ede bevestigd) tegen Socrates, zoon van Sophroniscus, uit <de deme> Alopeke: Socrates pleegt onrecht door de goden die de stad erkent niet te erkennen en door andere nieuwe goddelijke wezens (δαίμόνια) te introduceren; verder pleegt hij onrecht door de jeugd (moreel) te bederven. De geëiste strafmaat: de dood.’

Van de drie aanklagers (naast Meletus fungeerden ook Lyco en Anytus als aanklagers) was Anytus, een leider van de democratische partij in Athene, de belangrijkste. Voor de gang van zaken tijdens het proces zijn wij aangewezen op het verslag ervan in de *Apologia* van Plato, die zelf aanwezig was bij het proces. Socrates week tijdens het proces van een algemene gewoonte af: hij weigerde zijn vrouw en kinderen en andere bloedverwanten ten tonele te voeren om via medelijden de rechters tot vrijspraak te bewegen. Socrates wilde

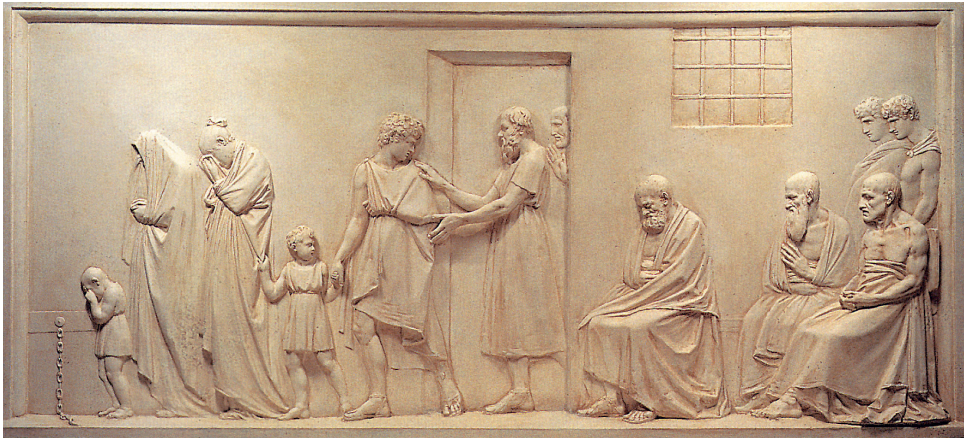
uitsluitend met kracht van argumenten aantonen, dat hij onschuldig was. De uitslag of Socrates al dan niet schuldig was verraste Socrates zelf. Plato laat hem in de *Apologia* zeggen dat hij vrijgesproken zou zijn als slechts nog dertig stemmen aan de andere kant waren uitgebracht. Op grond hiervan gaat men ervan uit dat de stemverhouding 280 tegen 220 is geweest, dus met een jury van 500 leden. In dit proces lag de strafmaat niet vast. De aanklagers van Socrates stelden de doodstraf voor. Ze wilden hem echter niet doden, maar hem dwingen tenminste voor verbanning te kiezen. De beklagde mocht namelijk een tegeneis indienen. En wat deed Socrates? Hij stelde als tegeneis: vrije kost en inwoning op kosten van de staat. Hij was immers straatarm geworden door zijn activiteiten ten gunste van zijn medeburgers! Door deze uitdagende houding geprikkeld nam de jury de eis van de aanklagers over en veroordeelde Socrates tot de doodstraf. Deze bestond uit het drinken van de gifbeker.

Tussen zijn veroordeling en zijn executie verliet hij nog ongeveer een maand. Socrates had gemakkelijk uit de gevangenis kunnen ontsnappen, plannen daartoe waren al door zijn vrienden gemaakt. Socrates weigerde echter. Socrates vindt dat men geen kwaad met kwaad mag vergelden. Dat hij ten onrechte is veroordeeld, betekent nog niet dat hijzelf een kwaad mag verrichten. Hij zou name-

1.10. Socrates voor de juryrechtbank. Een tekening naar een reliëf van de Italiaanse beeldhouwer Canova (1757-1822).

1.11. Socrates stuurt de vrouwen met zijn zonen weg uit de gevangenis. Gipsreliëf uit ca. 1790 van de Italiaanse beeldhouwer Canova.

lijk door te vluchten de wetten en de staat eigenlijk te gronde richten. Waarom? Hij heeft van jongs af aan in Athene gewoond, is er groot geworden en heeft er zijn opvoeding en vorming als mens en als burger ontvangen. Zoals hij is geworden, heeft hij te danken aan de Atheense polis en aan haar gebruiken, normen en wetsregels. Daarom moet Socrates als individu respect tegenover hen tonen. Hij mag wel kritiek op hen hebben, maar zolang hij ze in vrijheid aanvaardt, moet hij ook naar hen handelen. Hij heeft altijd de mogelijkheid gehad de stad te verlaten en een andere samenleving boven die van Athene te verkiezen. Dat heeft hij nooit gedaan. Door zijn gedrag heeft hij ermee ingestemd dat hij zich als burger zou schikken naar de wetten. Daarom kan en mag hij niet ingaan op het verzoek van zijn vrienden om te vluchten. Als hij namelijk zou vluchten, zou hij de algemene waarde van de rechtsregels en de geldende normen waarop de Atheense samenleving is gebaseerd te niet doen. Bovendien was Socrates niet bang voor de dood: hij verwachtte in de Hades terecht te komen, waar hij interessante mensen zou ontmoeten als Minos, een 'echte' rechter, de dichter Homerus en de held Odysseus.

Socrates' dood

Onmiddellijk na deze zitting werd Socrates naar de gevangenis gebracht, wellicht aan de uiterste zuidwest-hoek van de Agora. Daar is een gebouw

opgegraven, dat het Poros-gebouw genoemd wordt. Men neemt aan dat dit het *desmoterion* was, de gevangenis waarin Socrates tot het voltrekken van de doodstraf verbleef. In het gebouw zijn dertien kleine 'medicijnpotjes' van klei gevonden, waarvan men wel gelooft dat ze het gif hebben bevat dat gebruikt werd voor de executie van ter dood veroordeelde gevangenen (zie afb. 1.12). En ten slotte is er in het gebouw een beeldje gevonden

1.12. In de gevangenis zijn deze 13 terracotta potjes gevonden. Zij kunnen gebruikt zijn om het gif in te bewaren of de juiste hoeveelheid ermee af te meten.

1.13. Klein marmeren beeldje (10 cm.), wellicht van Socrates, gevonden in het gebouw van de gevangenis.

van 10 cm hoog dat mogelijk een beeltenis van Socrates is (zie afb. 1.13).

Plato heeft in zijn dialoog de *Phaedo* de gesprekken weergegeven die Socrates op de laatste dag in de gevangenis heeft gevoerd. Op dramatische wijze doet hij verslag van de laatste momenten van het leven van Socrates, het drinken van de gifbeker en zijn dood.

Waarom is Socrates veroordeeld, en pas toen hij al 70 jaar oud was? Ten aanzien van het punt van het moreel bederven van de jeugd bestond geen officiële wetgeving, maar met betrekking tot de twee andere punten wel. Het niet vereren van de traditionele goden van de stad en het introduceren van nieuwe godheden was een serieuze aanklacht, die weergegeven werd met de algemene term ἀσέβεια, ‘goddeloosheid’, ‘heiligschennis’, ‘oneerbiedig gedrag’. Plato laat ons in de *Apologie* geloven dat dit onderdeel van de aanklacht vooral betrekking had op het *daimonion*, de goddelijke stem die regelmatig aan Socrates verscheen. Dit onderdeel van de aanklacht kan moeilijk op zijn algemene godsdienstige houding betrekking

1.14. Socrates staat op het punt de beker met gif aan te nemen. Schilderij van Jacques-Louis David (1748-1825).